

Irene Masdeu

És antropòloga i actualment imparteix docència al Departament de Traducció, d'Interpretació i d'Estudis de l'Àsia Oriental de la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva recerca està orientada a l'estudi de la migració d'origen xinès i la desenvolupa en el grup d'investigació Interasia i al Centre d'Estudis i Recerca sobre Àsia Oriental (CERAO) de la UAB.

Em preocupen aspectes sobre identitats múltiples i les transformacions en els sentiments de pertinença des d'un punt de vista intergeneracional. En aquest sentit, estic treballant en un projecte sobre descendents de migrants xinesos que han crescut i han estat socialitzats a l'Estat Espanyol.

Em motiva entendre les articulacions entre allò local i allò global tal com es manifesten en les migracions en tant que concatenació d'un seguit de trànsits i moviments que van més enllà d'un simple acte de sortida i retorn. Tant pel que fa a Xina com a àmbit de la recerca, com pel que fa a l'estudi de la mobilitat i les migracions, em motiva i m'inspira entreveure marcs de representacions i aproximacions que puguin encaminar-se a superar perspectives eurocèntriques.

Si les humanitats han de ser quelcom més que un conjunt de disciplines i coneixements parcel·lats, penso que caldria repensar la manera d'aproximar-nos a la realitat social treballant en un marc interdisciplinari que vagi més enllà de la nomenclatura. La meva tasca també tindria més sentit si tingués més capacitat de transformar l'acció política que legisla i normativitza la mobilitat de les persones, de manera que reforça les jerarquies.

Retorn

Per Irene Masdeu Torruella

*Nothing is more archaic
than the futures of the past*

Cresswell, 2010

En les darreres dues dècades el concepte de *mobilitat* està cada vegada més present en les humanitats i adopta un protagonisme especialment destacat en l'àmbit de la recerca sobre les migracions. Una de les principals virtuts que ha comportat el creixent interès en l'estudi de la mobilitat ha consistit a qüestionar i posar en dubte idees essencialistes que vinculen i defineixen les persones en relació a un únic punt d'ancoratge, ja sigui un espai geogràfic i polític —una ciutat o un país— o una única tradició cultural.

Tanmateix, també és cert que des de les humanitats i les ciències socials s'ha tendit a presentar la mobilitat i els fluxos globals com a trets distintius i exclusius de les societats contemporànies, cosa que de vegades ha generat perspectives esbiaixades. El terme *mobilitat* s'ha convertit en una mena de metàfora del món contemporani, tant pel que fa a la seva expressió empírica, com pel que fa a les implicacions imaginatives.¹ Davant d'aquesta situació que emfatitza allò mòbil com a sinònim de la contemporaneïtat,

1 Salazar, N. B. y Smart, A. (2011). «Introduction. Anthropological Takes on (Im) Mobility». *Identities*, vol. 18, núm 6, pp. I-IX.

diversos autors han argumentat reiteradament que la mobilitat és un aspecte fonamental de la societat des d'un punt de vista diacrònic i que, de fet, en diverses societats és precisament la mobilitat, i no pas el sedentarisme, allò que històricament ha definit la norma més que no pas l'excepció.² Allò que diferencia la mobilitat contemporània de la que es donava en el passat és precisament la velocitat, la intensitat i la generalització dels moviments; aspectes que estan íntimament relacionats amb el desenvolupament de les tecnologies de comunicació i del transport, que han transformat la manera d'habitar el món.

En aquest text em proposo reflexionar sobre els processos de construcció d'identitats i alteritats en el context de la migració xinesa des d'un punt de vista intergeneracional, focalitzant l'atenció en els significats ideològics i les pràctiques socials associades als moviments de retorn. Com s'articulen els discursos i les pràctiques del retorn en aquest món cada vegada més interconnectat, globalitzat i hipermòbil? Com es construeixen les identitats i es projecten les relacions d'alteritat en el context de la migració quan aquesta significa alguna cosa més que un moviment lineal d'anada i de tornada? O dit d'una altra manera, com i des d'on es retorna quan les direccions s'intercanvien i els espais des d'on moure's es multipliquen?

YELUO-GUIGEN: EL MITE DEL RETORN

Des que vaig començar la meva recerca etnogràfica sobre la migració procedent de la Xina, l'expressió *yeluo-guigen* 叶落归根 («Quan les fulles cauen, tornen a les seves arrels») ha anat apareixent repetidament en els discursos dels meus

² Salazar, N. B. y Smart, A., *op. cit.*

Cresswell, T. (2010). «Towards a Politics of Mobility». *Environment and Planning: Society and Space*, vol. 28, pp. 17-32

informants per referir-se a l'itinerari vital i al vincle que mantenen amb el lloc d'origen.³ Aquesta expressió està fortament vinculada a la definició de la identitat xinesa construïda a través de la migració internacional des d'un punt de vista diacrònic i es troba present també en el context de la migració xinesa a Catalunya que començà a ser demogràficament significativa a partir de principis dels vuitanta.

Amb aquesta frase feta —basada en la metàfora de les arrels *gen* 根— els xinesos expressen el seu lligam amb el lloc d'origen i la voluntat de tornar-hi després de jubilar-se per tal de passar-hi el darrers anys de vida. De fet, l'expressió *yeluo-guigen* reflecteix dos aspectes centrals de la noció de retorn que podem resseguir en diferents contextos socioculturals més enllà del cas xinès. D'una banda, l'expressió presenta una forta connotació ideològica. El terme *retorn* s'associa a la narrativa i la representació identitària d'un determinat grup social, i apel·la a idees fortament vinculades a la relació entre identitat i territori. Així doncs, no estem davant d'un terme neutre que s'usi per indicar un determinat moviment cap a un lloc on ja s'ha estat prèviament, sinó que la noció de *retorn* —de la mateixa manera que el concepte de *migració*— implica una sèrie de representacions ideològiques relacionades amb la construcció d'identitats.

D'altra banda, el terme *retorn* també evoca imatges de desenllaç, de cloenda, de resolució i tancament; alhora que es refereix a realitats lineals que impliquen la finalització de cicles o processos migratoris.

Tanmateix, les pràctiques de retorn tal com es duen a terme en la contemporaneïtat impliquen altres camins i itineraris més enllà d'aquestes realitats discursives i gairebé

3 La majoria de xinesos que han arribat a Catalunya des de principis de la dècada dels vuitanta procedeixen de la comarca de Qingtian, situada al sud-est de la província de Zhejiang.

mitològiques. El retorn i la identitat no són unívocs —es pot tornar a i sentir-se *de* molts llocs— i estan involucrats en un seguit de moviments i ancoratges a través de diversos espais geogràfics i socials. Es torna a un lloc però també es torna a una condició o estatus social i, fins i tot, a un estat d'ànim.

Quan ens preguntem *com, des d'on i cap a on* es torna, és important tenir en compte la relació que les persones estableixen amb els diferents espais que conformen aquest periple i itinerari migratori en diferents moments del cicle vital per tal de confrontar la vessant discursiva —ideològica— amb la empírica —pragmàtica. Tal com hem dit, el concepte *yeluo-guigen* representa el binomi retorn-jubilació, en tant que horitzó ideològic de la migració xinesa. Ara bé, les pràctiques de retorn que es donen després de la jubilació rarament impliquen el trencament i la finalització dels vincles amb els espais geogràfics i socials que conformen l'experiència vital, els llocs on les persones han viscut i treballat, així com també els espais on resideixen els seus descendents i bona part dels seus parents.

En moltes ocasions, quan arriba el moment de la jubilació i l'hora de pensar en el retorn, emergeixen identitats que han estat latents i es manifesten sentiments de pertinença «arrelats» als llocs on es viu, paral·lelament o més enllà del lloc d'on un és originari. Aquestes experiències han comportat l'emergència de l'expressió *luo di sheng gen* 落地生根, que evoca la capacitat de «generació de noves arrels, allà on caiguin les fulles» i, per tant, fa referència a la capacitat d'establir nous sentiment de pertinença i d'identitat més enllà de la identificació inequívoca amb el lloc d'origen.

Ara bé, és important tenir en compte que ambdues expressions —*yeluo-guigen* i *luo di sheng gen*— remetent a realitats eminentment estàtiques que localitzen l'arrelament en llocs concrets, únics i geogràficament delimitats: o bé al

lloc d'origen o bé a la societat destí. Tanmateix, les pràctiques socials de retorn que es duen a terme en els nostres dies impliquen realitats molt més mòbils i híbrides, que suposen la possibilitat de viure i «anar i venir» entre els dos espais i de ser partícip de les realitats socials d'ambdós espais sense la necessitat de desplaçar-se físicament. En moltes ocasions, el retorn no esdevé un moviment definitiu, sinó que comporta una continuació dels vincles entre els diferents espais —físics i socials— que formen part del periple vital. El reconeixement d'aquestes altres formes de retorn immerses en la lògica de la mobilitat posa sobre la taula el reconeixement de la transformació de les identitats dels migrants i la capacitat de reconèixer sensacions de pertinença en espais múltiples que desencadenen identitats híbrides.

Així, doncs, si bé tradicionalment el retorn implicava un moviment de cloenda entre dos espais geogràfics i temporals fixos i es referia bàsicament al moviment cap al lloc de naixement i d'origen, aquestes realitats i direccions es compliquen en el context de la mobilitat contemporània, que posa en qüestió idees estàtiques i essencialistes sobre la identitat, els sentiments de pertinença i la construcció d'alteritats.

MÉS ENLLÀ DEL MITE DEL RETORN I DE LES GENERACIONS EN LA MIGRACIÓ

«Esto es muy bueno, siempre es así... Cuando estoy en Madrid y les digo a todos que me voy al pueblo, se creen que me voy a China. Pero lo que quiero decir es que me voy a Zafra con mi padre! Parece que por el hecho de ser china, de tener los ojos así..., mi pueblo no puede estar en España. Pero yo siento que soy de Zafra, que es donde crecí.»⁴

4 Entrevista realitzada per l'autora durant el treball de camp a Qingtian l'abril del 2012.

Aquest fragment de l'entrevista amb Babala il·lustra clarament els problemes de la societat «autòctona» en el reconeixement de les identitats localitzades dels descendents de migrants i materialitza la manera com es projecten les relacions d'alteritat en un context fortament marcat per jerarquies racials. Tal com expressa Babala, els trets fenotípics impedeixen el reconeixement de pertinença a la societat on ha crescut i ha estat socialitzada i la vinculen amb el lloc d'origen dels seus pares mitjançant una construcció de la diferència i les relacions d'alteritat que es basen en estereotips racistes.

Babala va néixer a Qingtian (Zhejiang, Xina) el 1982 i va arribar amb els seus pares a Espanya quan només tenia dos anys. Al cap de pocs mesos, la família es va instal·lar a Zafra (Extremadura) on van obrir un dels primers restaurants xinesos de la localitat. Tal com mostren les seves paraules, la construcció de la identitat i dels seus sentiments de pertinença van més enllà de la identificació amb «lloc d'origen o naixement», sinó que es configuren a través del espai de socialització que l'entrevistada situa a una localitat de Badajoz. Babala es va traslladar a Madrid per estudiar a la universitat quan tenia vint anys i va viure a la ciutat fins el 2010, quan va decidir anar-se'n a viure a la Xina. En un context marcat per la crisi econòmica a Espanya i l'auge econòmic del país asiàtic, Babala, com d'altres joves de descendència xinesa, va decidir emprendre un procés migratori cap al país d'origen dels seus pares per tal de buscar un futur professional millor.

L'estudi del periple de la Babala il·lustra clarament la construcció relacional de les identitats i la manera com es perfilen en funció del context en el qual es desencadena la interacció social. Malgrat que des l'Estat espanyol la seva identitat està plenament mediatitzada per la seva aparença física en tant que «asiàtica», un cop a la Xina la seva identitat

diferencial es projecta precisament pels seu procés de socialització fora de la Xina que li confereix el caràcter d'estrangera.

La mobilitat cap a la Xina de Babala, igual que la de altres joves descendents xinesos que han estat socialitzats a Espanya no està relacionada amb la seva suposada identitat xinesa. De fet, a través d'aquest viatge migratori els joves espanyols de descendència xinesa inverteixen la direccionalitat de l'itinerari migratori dels seus pares.

En aquest sentit és important reflexionar sobre la manera com s'adreça aquesta realitat des de les humanitats i les ciències socials. Aquests moviments cap a la Xina protagonitzats per descendents de migrants xinesos es continuen definint i identificant amb el concepte de *retorn*. En els darrers anys s'han elaborat un seguit de termes com ara *retorn ètnic*, *retorn diaspòric* o *retorn de les segones generacions* per tal d'identificar, definir i analitzar la mobilitat geogràfica de descendents de migrants cap al país d'origen dels seus pares. Cal tenir en compte que la nomenclatura no és innocent i que amb aquestes categories analítiques es contribueix a invisibilitzar els sentiments de pertinença dels fills i les filles de migrants en els espais i les localitats on han crescut i han estat socialitzats, de manera que se'ls atribueixen identitats «ancestrals» i heretades que reforcen els estereotips racials als quals al·ludeix Babala en l'entrevista.

Així, doncs, des de les humanitats seguim tenint el repte de trobar noves formes d'explicar les realitats i els processos de construcció identitària dels fills i filles de descendents de migrants, més enllà de terminologies i nocions analítiques, que reforcin i donin continuïtat a perspectives essencialistes.